

De opleiding en begeleiding van docent-onderzoekers en studenten in de dieptepilot academische opleidingsschool – Professional Development Schools Rijnmond

Dr. J.N. Streumer (j.n.streumer@

hro.nl) en C.J. Feijtel zijn

werkzaam bij de Hogeschool van Rotterdam (HR), Kenniskring Versterking Beroepsonderwijs.

Drs. J. van den Kerkhof werkt bij AO-Consult.

Dr. J.M.P. de Ruijter is werkzaam bij de Kenniskring Opgroeien in de Stad van de Hogeschool van Rotterdam (HR).

Vier scholen uit de regio Rijnmond hebben zich in de afgelopen jaren ontwikkeld tot academische opleidingsschool (Professional Development Schools Rijnmond) en daarvoor een subsidie van het ministerie van OCW ontvangen. De opdracht van academische opleidingsscholen is bij te dragen aan de ontwikkeling van het opleidingsonderwijs van in dit geval tweedegraads en eerstegraads docenten, in het bijzonder op het gebied van praktijkgericht onderzoek. De vraagstellingen voor praktijkgericht onderzoek worden ingegeven door de beroepspraktijk. Het gaat om 'real-life' ervaringen. Het onderzoek levert kennis, inzicht in processen en tastbare producten die een bijdrage leveren aan het oplossen van problemen in de beroepspraktijk en de (verdere) ontwikkeling van de beroepspraktijk. De onderzoeksthema's zijn geclusterd rond de thema's 'onderwijsdidactiek', 'internationaal onderwijs en meertaligheid' en 'de kennisbasis en competenties van docenten'. Duidelijk is geworden dat het concept 'academische opleidingsschool' bij de start van het project in Rijnmond nog onvoldoende was uitgekristalliseerd. Ook is de vraag gerechtvaardigd of bij alle 'stakeholders' wel voldoende besef aanwezig was dat het om een zeer ingewikkeld proces gaat, dat valt of staat met de randvoorwaarden waaronder moet worden gewerkt. De academische opleidingsschool in Rijnmond heeft ervoor gekozen om eerst docenten te professionaliseren in het opzetten en uitvoeren van onderzoek en in tweede instantie daarbij studenten te betrekken. Daardoor verdween aanvankelijk de versterking van de opleidingsfunctie naar de achtergrond en moest in een latere fase extra worden geïnvesteerd in de participatie van de studenten. Dat betekende ook een ingrijpende omslag in de werkwijze van de docent-onderzoekers. Lag in het begin het accent op het opzetten en uitvoeren van onderzoek; daarna kwam het accent te liggen op het begeleiden van studenten bij het (leren) doen van onderzoek.

Ook de rol van de werkgroepbegeleiders veranderde: de begeleiding van de docent-onderzoekers richtte zich meer op de begeleiding van de studenten door de docent-onderzoekers dan op de uitvoering van hun eigen onderzoek.

INLEIDING

Vier scholen uit de regio Rijnmond hebben zich in de afgelopen jaren ontwikkeld tot academische opleidingsschool (Professional Development Schools Rijnmond) in het kader van de door de overheid gefinancierde zogenoemde 'dieptepilots'. In de pilot werken de scholen samen met als doel bij te dragen aan de (wetenschappelijke) ontwikkeling van het opleidingsonderwijs van docenten door de school als context van toegepast onderzoek te nemen. De betrokken scholen voor voortgezet onderwijs zijn:

1. Wolfert van Borselen Scholengroep, Rotterdam;
2. Penta College CSG, Spijkenisse;
3. Comenius College, Capelle aan de IJssel;
4. Thorbecke Voortgezet Onderwijs, Rotterdam.

De scholen hebben recentelijk de ambitie uitgesproken om de academische school Professional Development Schools Rijnmond (PDSR) te consolideren en te verdiepen. Daartoe hebben zij een aanvraag voor de verdiepingsslag academische opleidingsschool ingediend, waarin de ambities worden geformuleerd voor de verdiepingjaren 2009-2010 en 2010-2011. In dit kader is PDSR in juni 2009 door de NVAO geaccrediteerd en heeft een positieve beoordeling gekregen.

KENMERKEN VAN DE ACADEMISCHE OPLEIDINGSSCHOOL PDSR

De verbinding tussen opleiden, onderzoek en innovatie

De academische opleidingsschool PDSR kenmerkt zich door onderzoek op een weloverwogen en systematische manier te koppelen aan opleiding, innovatie en schoolontwikkeling. Hiervoor heeft de academische opleidingsschool expertise opgebouwd in 'onderzoekend innoveren'. De PDSR biedt een leer- en werkomgeving aan studenten en docenten waar opleiding, innovatie en schoolontwikkeling hand in hand gaan met kennisontwikkeling door middel van praktijkgericht onderzoek in de concrete beroepspraktijk. De academische opleidingsschool organiseert het werkplekleren op een systematische manier en draagt zorg voor de randvoorwaarden die hiervoor nodig zijn (bijvoorbeeld op het gebied van cultuur, begeleiding, materiële voorzieningen, et cetera). Opleiding, school en student gaan in deze vorm van leren een vergaand commitment aan.

Het uitvoeren van onderzoek en het presenteren en implementeren van onderzoeksresultaten zijn leerprocessen voor de docenten. Binnen de PDSR is er in de beginfase bewust voor gekozen om docenten ervaring te laten opdoen in het doen van onderzoek, alvorens studenten bij het onderzoek te betrekken. In een latere fase zijn studen-

ten betrokken bij het onderzoek binnen scholen en in de zogenoemde ‘verdiepingslag’ (schooljaar 2009-2010) van de academische school zal het aantal deelnemende studenten verder worden uitgebreid. De begeleiding van zowel studenten als docenten is in de afgelopen twee jaren uitgevoerd door professionele begeleiders van de Hogeschool Rotterdam, het Instituut voor Lerarenopleidingen (in het bijzonder de Kenniskring Versterking Beroepsonderwijs) en de Universiteit Leiden, Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding, Onderwijsontwikkeling en Nascholing. Naarmate de docent-onderzoekers meer ervaring hadden opgedaan met het doen van onderzoek, hebben de begeleiders zich meer gericht op het coachen van de docenten bij het begeleiden van studenten bij het doen van onderzoek. Dit was vooral het geval in het overgangsjaar 2008-2009, toen studenten werden betrokken bij het opzetten en uitvoeren van onderzoek in de school. De begeleiding van de werkgroepbegeleiders kreeg toen meer het karakter van ‘tweedelijns begeleiding’, dat wil zeggen het begeleiden van de docent-onderzoekers zodat zij in staat zijn om de studenten te begeleiden bij het (leren) doen van onderzoek.

De meerwaarde van de academische opleidingsschool voor studenten zit vooral in de onderzoekscultuur die heerst binnen de onderzoeks- en innovatieteams (OIT’s) en binnen de academische opleidingsschool als geheel. Door deel uit te maken van de OIT’s binnen de opleidingsschool wordt de opleidingsfunctie niet alleen verrijkt met het ontwikkelen van onderzoeks- en innovatiecompetenties (zie hierna onder ‘Onderzoeksplan’) in een onderwijssetting, maar ook met samenwerkings- en coachingscompetenties van zowel docenten als studenten.

Onderzoekscontext

In de academische opleidingsschool PDSR werken de scholen en instituten voor hoger onderwijs samen, met als doel bij te dragen aan de innovatie van het opleidingsonderwijs van docenten door de school als context van toegepast onderzoek als uitgangspunt te nemen. In de academische opleidingsschool wordt praktijkonderzoek uitgevoerd door docenten in samenwerking met studenten. Het onderzoek maakt wezenlijk deel uit van het leerproces van studenten en van het takenpakket van de betrokken zittende medewerkers. Het doel van de onderzoekscomponent is tweeledig: enerzijds de professionalisering van (aankomende en zittende) docenten en anderzijds innovatie, schoolontwikkeling en het verbeteren van het opleidingsproces van studenten.

Kenmerken van het onderzoek

Het onderzoek kan worden getypeerd als praktijkgericht onderzoek. Dat betekent dat de vraagstellingen worden ingegeven door de beroepspraktijk van, in dit geval, leraren in het voortgezet onderwijs. Het gaat om ‘real-life’ ervaringen. Praktijkonderzoek levert kennis, inzicht in processen en tastbare producten die een bijdrage leveren aan het oplossen van problemen in de beroepspraktijk en de (verdere) ontwikkeling van de beroepspraktijk. Praktijkgericht onderzoek wordt op een gestructureerde, systematische manier uitgevoerd, conform het principe ‘practice-based evidence’, en is nadrukkelijk gekoppeld aan de schoolpraktijk. De docent-onderzoekers en studenten maken

deel uit van een 'onderzoeks- en innovatieteam' van hun school, waar ze als 'critical friends' kennis kunnen delen en advies kunnen vragen en geven.

Kenmerken onderzoeksprogramma

Scholen en lerarenopleidingen maken in het overbruggingsjaar, in onderlinge samenwerking, een keuze voor een definitief onderzoeksprogramma. Hierbij gelden de volgende uitgangspunten:

- Het onderzoeksprogramma sluit aan bij de wensen van de school met betrekking tot schoolontwikkeling.
- Het onderzoeksprogramma sluit aan bij de eisen van het curriculum van de lerarenopleidingen.
- Binnen scholen wordt geïnventariseerd wat 'leeft' en welke kwesties spelen, waar door middel van onderzoek zicht op moet worden verkregen.
- Het onderzoeksprogramma wordt in gezamenlijk overleg vastgesteld (in samenwerking met teams, docenten, studenten, schoolleiding en lerarenopleidingen).
- Het onderzoeksprogramma biedt voldoende ruimte voor zowel docenten als studenten om een eigen keuze te maken voor een (deel)onderzoek.
- Het onderzoeksprogramma biedt voldoende flexibiliteit voor zowel docenten als studenten om ontwikkeling te bewerkstelligen op verschillende niveaus van onderzoeks- en innovatievaardigheden.
- Het onderzoeksprogramma biedt voldoende mogelijkheden voor innovatie binnen de school en binnen het onderwijs in het geheel (regionaal en landelijk), evenals voor de professionele ontwikkeling van (aankomende) docenten.
- Het onderzoeksprogramma wordt afgestemd met de kenniskringen van de hogeschool en de onderzoekslijnen van de universiteit.

Tijdens de conferentie van PDSR in april 2009 zijn drie uitgangspunten geformuleerd, die kunnen worden gehanteerd bij het verder laten uitkristalliseren van de meerwaarde van de academische opleidingsschool. In de verdiepingslag zijn deze uitgangspunten in de academische school verankerd. Het gaat daarbij om:

1. het bevorderen van de onderzoekende houding van de onderwijsteams als kenmerk van de schoolcultuur (systematische reflectie);
2. het verbeteren van de onderzoeks- en innovatiecompetenties van onderzoeksdocenten waarmee wordt bijgedragen aan kwalitatief goede schoolontwikkeling;
3. het categoriseren van individuele en groepsonderzoeken in overkoepelende schoolprogramma's, die op hun beurt weer zo veel mogelijk ingepast moeten worden in PDSR-brede programma's.

Daarbij wordt geprobeerd de belangen van de individuele en de gezamenlijke partnerscholen te integreren met interesses van onderzoeksdocenten en studenten en daarmee samenhangend de eisen die aan studenten worden gesteld op basis van het opleidingscurriculum van de lerarenopleidingen. Door onderzoek expliciet onder te brengen onder een overkoepelende 'paraplu' wordt in de academische opleidingsschool PDSR continu gebouwd aan een 'body of knowledge' en een 'body of research', op basis waarvan onderwijsontwikkeling in de scholen verder kan worden vormgegeven.

ONDERZOEKSPLAN

Het onderzoeksplan dient als uitgangspunt voor medewerkers op alle relevante niveaus (bestuurlijk en uitvoerend) die betrokken zijn bij onderzoek en innovatie in het kader van de academische opleidingsschool. Om het onderzoeksplan tot stand te brengen zijn inmiddels diverse stappen ondernomen. Zo is een draaiboek ontwikkeld en is een schematisch overzicht opgesteld waarin de mogelijkheden in het curriculum van de student om de koppeling met de academische opleidingsschool te realiseren in kaart zijn gebracht. In het draaiboek worden de taken, rollen en verantwoordelijkheden weergegeven die noodzakelijk zijn om op een effectieve en efficiënte wijze uitvoering te geven aan het onderzoeksprogramma. Onderdeel van dit draaiboek is tevens het in kaart brengen van de onderzoeksvaardigheden van studenten en het tijdig vaststellen en communiceren van de onderzoeksvoornemens van zowel de scholen als de lerarenopleidingen, zodat koppeling in een vroeg stadium en op inhoudelijk onderbouwde wijze kan worden gerealiseerd. Tijdens de conferentie van PDSR in april 2009 is gediscussieerd over de vraag hoe de verdere (structurele) inbedding van onderzoek in de scholen en de koppeling van studenten aan de onderzoeksfunctie binnen scholen kunnen worden vormgegeven. De uitkomsten van de conferentie worden gebruikt om het onderzoeksplan verder vorm te geven.

Hierna wordt het onderzoeksplan toegelicht aan de hand van de volgende vier thema's:

- verbinding tussen opleiden, onderzoek en innovatie;
- gezamenlijk onderzoeksprogramma;
- onderzoeksthema's en -onderwerpen;
- instrumenteren van onderzoek en competenties voor het uitvoeren van onderzoek.

Verbinding tussen opleiden, onderzoek en innovatie

In het overbruggingsjaar vervulden professionele begeleiders van de hogeschool en de universiteit een belangrijke rol bij de begeleiding van de docent-onderzoekers en studenten bij het doen van onderzoek. Momenteel worden de docent-onderzoekers getraind om studenten te begeleiden bij het doen van onderzoek. In de verdiepingsslag zal de begeleiding van studenten bij het doen van onderzoek meer dan nu komen te liggen bij de begeleiders vanuit de scholen. De docent-onderzoekers worden daarbij waar nodig ondersteund door professionele begeleiders van de hogeschool en de universiteit, bijvoorbeeld wat betreft statistiek en specifieke onderzoeksvaardigheden. Uiteraard ligt de begeleiding van studenten ook voor een belangrijk deel bij de instituutbegeleiders, mede met het oog op de beoordeling.

De academische opleidingsschool heeft een belangrijke meerwaarde voor de studenten en schoolontwikkeling in het algemeen. Studenten voeren onderzoek uit dat direct aan de onderwijspraktijk gekoppeld is. Binnen de academische opleidingsschool past het onderzoek van studenten binnen een breder onderzoeksprogramma, waardoor zij een bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van een 'body of knowledge' en een 'body of research'. Doordat studenten actief deel uitmaken van onderzoeks- en innovatieteams (OIT's), waarin zij samenwerken met docent-onderzoekers en medestudenten,

is de begeleiding van studenten effectiever en efficiënter in vergelijking met individuele begeleidingsmodellen.

Gezamenlijk onderzoeksprogramma

De PDSR-scholen en de twee lerarenopleidingen stellen in onderling overleg een gemeenschappelijk onderzoeksprogramma vast. Dat programma is gebaseerd op de afzonderlijke onderzoeksprogramma's van de deelnemende scholen. Binnen de OIT's voeren docent-onderzoekers en studenten samen (deel)onderzoeken uit die passen binnen dit overkoepelende onderzoeksprogramma, waarmee continu wordt gebouwd aan een 'body of knowledge' en een 'body of research', op basis waarvan onderwijsontwikkeling in de scholen verder kan worden vormgegeven. Voor het gemeenschappelijke onderzoeksprogramma zijn uitgangspunten geformuleerd. In de verdiepingsslag zijn de OIT's op de deelnemende scholen actief betrokken geweest bij de keuze voor onderzoeksthema's en -onderwerpen. De OIT's binnen de scholen stelden op basis van een inventarisatie van onderzoeksvragen een overzicht op van mogelijke onderzoeksthema's en -onderwerpen. Vervolgens werd met werkbegeleiders van de lerarenopleidingen besproken of deze thema's en onderwerpen ook geschikt waren voor de deelnemende studenten (passend in het opleidingscurriculum) en werden eventueel de thema's en onderwerpen geherdefinieerd. Ten slotte werden de uiteindelijke thema's en onderwerpen door de OIT's aan de leiding van de individuele scholen voorgelegd en vastgesteld.

Onderzoeksthema's en -onderwerpen

In de afgelopen jaren zijn de onderzoeksthema's geclusterd rond de thema's 'onderwijsdidactiek', 'de kennisbasis en competenties van docenten' en 'internationaal onderwijs en meertaligheid'. Deze clustering bood in ruime mate mogelijkheden om er als school, lerarenopleiding, docent en student invulling en uitwerking aan te geven. Het thema 'onderwijsdidactiek' was uitgewerkt in vragen naar onderwijseffectiviteit, competentiegericht opleiden, dynamisch onderwijsmodel (een didactisch gevarieerde combinatie van intensief en extensief onderwijs), integratie van elektronische leeromgeving in het kennisdomein, leerstrategieën, nieuwe beoordelingsinstrumenten en optimale verhouding begeleide en onbegeleide onderwijstijd. Het tweede thema had betrekking op de competenties en kennisbasis van docenten en opleiders. Het thema omvatte onderzoeksvragen naar de benodigde vakkennis van verschillende categorieën onderwijspersoneel, de competenties van vo-leerkrachten en die van opleiders. Het derde thema, internationaal en meertalig onderwijs, betrof vragen naar verschillen tussen vaardigheden van Nederlandse docenten en die van buitenlandse collega's in het meertalig onderwijs en naar de betekenis van allerlei informele talen voor het taalonderwijs (Dieleman, 2008). Alle onderzoeksonderwerpen van de docent-onderzoekers en studenten werden vooraf beoordeeld op relevantie door teams, schoolleiding en de begeleider van de hogeschool en/of universiteit.

Instrumentering van onderzoek en competenties voor het doen van onderzoek

Om de uitvoering van het onderzoek te structureren en ondersteunen zijn binnen de academische school PDSR diverse instrumenten ontwikkeld en ingezet, bijvoorbeeld

workshops methoden en technieken van onderzoek en de formats 'onderzoeksvoorstel' en 'rapportage'. Met deze instrumenten werd tegemoetgekomen aan de relatief geringe kennis binnen PDSR-scholen over de opzet en uitvoering van onderzoek en de implementatie van en rapportage over onderzoeksresultaten. In het beginstadium van het project werd een aanpak gekozen waarbij elementaire kennis over onderzoek als voorwaardelijk werd beschouwd voor de opzet en uitvoering van onderzoek. Toen eenmaal was voorzien in die elementaire behoefte, is de keuze gemaakt om professionalisering op het gebied van onderzoek te zwaluwstaarten met het uitvoeren van onderzoek. Dat betekent dat professionalisering 'just-in-time' ging plaatsvinden, gekoppeld aan de specifieke behoeften van de docent-onderzoekers op een bepaald moment. Dat impliceert dat gaandeweg het traject het homogene aanbod voor alle docent-onderzoekers heeft plaatsgemaakt voor een meer maatwerkeraanbod in overeenstemming met de wensen van de afzonderlijke (groepen) docent-onderzoekers. Naast voorgaande instrumenten zijn onderzoeks- en innovatiecompetenties met gedragsindicatoren opgesteld en getest, aansluitend bij de uitgangspunten van de academische opleidingsschool. De competenties zijn aanvullend op de competenties van de Stichting Beroepskwaliteit Leraren (SBL), zoals geformuleerd in de Wet beroepen in het onderwijs (BIO). Deze competenties golden als 'meetlat' voor de docent-onderzoekers en de studenten. In het overbruggingsjaar werden tevens op eenzelfde wijze samenwerkings- en coachings-competenties ontwikkeld en getest.

BEGELEIDING VAN ONDERZOEKSDOCENTEN

Uitgangspunten bij de begeleiding

Binnen PDSR wordt, naast de inhoudelijke ondersteuning binnen de OIT's, een begeleidingsstructuur gehanteerd. In de beginfase van PDSR en het overbruggingsjaar vulden professionele begeleiders van de hogeschool en de universiteit een belangrijke rol bij de begeleiding van de docent-onderzoekers en studenten bij het doen van onderzoek. In de beginfase van de dieptepilot PDSR is een procesbeschrijving voor de begeleiding van docent-onderzoekers ontwikkeld. Daarin wordt gesteld dat het hoofddoel van de begeleiding in de dieptepilot PDSR het ontwikkelen van onderzoeks- en innovatiecompetenties is. De hoofdcategorieën van de onderzoekscompetenties zijn: formuleren van de probleemstelling, opzetten van een onderzoeksplan, theoretische verantwoording, systematische dataverzameling, rapportage en relevantie voor schoolontwikkeling. Voor de innovatiecompetenties zijn dat: fasen van het innovatieproces, gerichtheid op doelgroepen, draagvlakverkenning, omgaan met weerstanden, bruikbaarheid en ten slotte acceptatie en verankering in de organisatie. Subdoelen die voortvloeien uit de procesbeschrijving voor de begeleiding van docent-onderzoekers zijn:

- het ontwikkelen van een begeleidingsstructuur voor de docenten;
- het aanbieden van de gewenste begeleiding en het daarbij behorend instrumentarium en het creëren van de randvoorwaarden die nodig zijn voor:
 - het opzetten en uitvoeren van onderzoek;
 - het ontwikkelen van draagvlak voor onderzoek binnen de organisatie;

- het ondersteunen van huidige en nieuwe collega's, studenten van de lerarenopleidingen en leerlingen bij het benaderen van problemen vanuit een onderzoekshouding.
- begeleiding bieden bij de invoering (implementatie) van de uitkomsten van – ontwikkelingsgericht – onderzoek, de inbedding van onderzoeksresultaten in de context van de school en in de opleidingsfunctie van de school.

Ten aanzien van de verantwoordelijkheid voor de begeleiding geldt:

- het bewaken van de voortgang van de competentieontwikkeling van de docent-onderzoekers; indien nodig de bijsturing van het gedrag van docent-onderzoekers en het bewaken van de kwaliteit van de begeleiding.

Werkgroepbegeleiding

Het onderzoek van de docenten is in fasen weer te geven. Hierbij moet echter in acht worden genomen dat het proces veelal cyclisch verloopt vanwege de praktijkgerichtheid (ontwikkelingsgerichtheid) van het onderzoek. Concreet betekent dit dat docenten bijvoorbeeld na de tweede fase (pilotfase) in sommige gevallen weer terug moeten naar de eerste fase (voorbereidende fase) om hun onderzoeksvraag (op basis van de ervaringen die ze hebben opgedaan) bij te stellen. De volgende fasen werden in de begeleiding van de docent-onderzoekers onderscheiden:

Tabel 1

Fase	Omschrijving	Periode
1.	Vorbereidende fase: concretisering onderzoeksvragen, uitwerking onderzoeksplan	September 2006-januari 2007
2.	Pilotfase: instrumentontwikkeling, uitvoering vooronderzoekjes	Februari 2007-augustus 2007
3.	Verdiepingsfase: uitvoering onderzoek, rapportage en implementatie	September 2007-april 2008

Fase 1: Vorbereidende fase

In de eerste fase zijn de docenten gestart met het inventariseren, prioriteren en selecteren van een of meer onderzoeksvragen, gevolgd door het concretiseren en formuleren van de onderzoeksvragen. De docent-onderzoekers hebben daarna een onderzoeksplan opgesteld en zijn begonnen met de uitwerking daarvan. In de eerste fase werd een begin gemaakt met de ontwikkeling van onderzoekskompetenties. Daarbij lag de nadruk op het ontwikkelen van een positieve onderzoekshouding en het concretiseren en formuleren van onderzoeksvragen.

Fase 2: Pilotfase

De tweede fase stond in het teken van het uitvoeren van (relatief eenvoudige) vooronderzoeken met het accent op het oefenen met het opzetten van onderzoek (designs), de ontwikkeling en het uitproberen van instrumenten en 'vingeroefeningen' met vor-

men van dataverzameling, -analyse en -interpretatie. Ook moest in deze fase het onderzoeksplan zodanig worden uitontwikkeld dat in de verdiepingsfase (fase 3) kon worden begonnen met de uitvoering van het onderzoek.

Fase 3: Verdiepingsfase

In de verdiepingsfase werd het onderzoek feitelijk uitgevoerd. Vervolgens werden de bevindingen gerapporteerd en vond disseminatie van de resultaten plaats binnen de eigen school. Maar ook andere, aan de dieptepilot deelnemende en niet-deelnemende scholen in de regio werden hierbij betrokken. Dat gebeurde onder meer door het organiseren van een congres.

Overgangsjaar

In het overbruggingsjaar (schooljaar 2008-2009) heeft de nadruk gelegen op het integreren van de opleidings- en onderzoeksfunctie in de academische opleidingschool PDSR. In de periode september 2006-september 2008 had het accent gelegen op het opleiden van 'zittende' docenten van de deelnemende scholen tot docent-onderzoekers. Daardoor was een belangrijk doel van de academische dieptepilots, namelijk het verbinden van de opleidingsfunctie van de deelnemende scholen met de onderzoeksfunctie – specifiek voor de academische dieptepilots –, enigszins in het gedrang geraakt. Om die reden werd het overbruggingsjaar gestart met het ontwikkelen van een visie op de integratie van de opleidings- en onderzoeksfunctie in de PDSR (vanuit het perspectief van de regionale opleidingsfunctie) en het ontwikkelen van een aanpak voor het uitvoeren van onderzoeksprogramma's binnen de scholen, in lijn met de visie.

Ontwikkeling van competentieoverzichten

De grootste leerwinst voor leraren die deelnemen aan dit project, is verkregen door het op een systematische en gestructureerde manier uitvoeren van onderzoek. Een essentieel doel is bereikt als leraren kritischer zijn geworden ten aanzien van hun eigen functioneren (en dat van collega's) en als echte praktijkmensen nu minder zomaar iets voor waar aannemen en alerter zijn geworden op empirische onderbouwing en argumentatie bij beweringen over of voorstellen voor onderwijsveranderingen en -vernieuwingen. Dat was ook de opvatting van de werkgroepbegeleiders. Zij vonden dat, als het gaat om de onderzoekshouding en het systematisch en op een onderzoekmatige wijze beantwoorden van vragen, de leraren moesten groeien in hun competenties. Daarbij is van cruciaal belang dat onderzoeksvragen zijn opgesteld naar aanleiding van vraagstukken in de eigen school en verband houdend met de eigen schoolontwikkeling. De opvatting van de bij het project betrokken stakeholders is dat onderzoek een ambacht is waarvoor specifieke deskundigheden en vaardigheden nodig zijn. Hetzelfde geldt, is de opvatting van de werkgroepbegeleiders, voor competenties op het gebied van innoveren, en samenwerking en communicatie met collega's.

De vraag is welk beheersingsniveau van docenten op voornoemde terreinen kan worden gevraagd. Hoe ver moet de deskundigheid op het terrein van onderzoek, innovatie, samenwerking en communicatie gaan? De oplossing in het PDSR-project ligt in het ontwikkelen van drie matrices: een matrix onderzoekscompetenties, een matrix inno-

vatiecompetenties en een matrix samenwerkings- en communicatiecompetenties. De matrices worden voorlopig niet gebruikt om summatief vast te stellen of de docenten de in de matrices genoemde competenties op het hoogste niveau hebben verworven, maar als instrumenten om de voortgang van de competentieontwikkeling te kunnen monitoren (formatief gebruik).

EVALUATIE VAN PDSR

In de afgelopen drie jaar is enkele malen onderzoek gedaan onder alle betrokkenen bij PDSR naar ervaringen met en opbrengst van de pilot.

Evaluatieonderzoek uitgevoerd door AO Consult

In april 2007 is in opdracht van de stuurgroep van PDSR een descriptief evaluatieonderzoek uitgevoerd door AO Consult, waarbij de docent-onderzoekers en werkgroepbegeleiders zijn bevraagd (De Ruijter & Van Vijfeijken, 2007). Het doel van de evaluatie was tweeledig: het in kaart brengen van a) de ervaringen van de diverse betrokkenen ten aanzien van het verloop van de pilot tot heden en b) de wensen en verwachtingen van de diverse betrokkenen ten aanzien van de toekomstige invulling van de pilot. De evaluatie heeft tot een aantal aanbevelingen geleid, op basis waarvan actie is ondernomen in het overbruggingsjaar.

Aanbeveling 1: Transparante begeleidingsstructuur

Uit de evaluatie blijkt dat er onduidelijkheid bestaat over de taken en verantwoordelijkheden van de betrokken partijen. Voor de directies is het niet helder wat van de werkgroepbegeleiders kan worden verwacht en voor de begeleiders is het niet duidelijk wat de stuurgroep van hen verwacht. Maak daarom de begeleidingsstructuur en de taken en verantwoordelijkheden inzichtelijk voor de betrokken partijen (directies, docenten, werkgroepbegeleiders).

Aanbeveling 2: Invulling begeleiding docenten

Met betrekking tot de begeleiding van de docenten blijkt vooral behoefte te bestaan aan 'individuele' begeleiding van de onderzoeksgroepjes, omdat de begeleidingsbehoefte tussen de docent-onderzoekers verschilt (onder meer door de verschillende typen onderzoek en niveauverschillen tussen docenten). Om uitwisseling tussen de scholen te faciliteren is het echter van belang om gezamenlijke bijeenkomsten te blijven organiseren, waarin uitwisseling van ervaringen en onderlinge feedback centraal staan. Bij de invulling van de begeleiding van de docenten zijn daarom de volgende aandachtspunten van belang:

- Leg het accent op individuele begeleiding van de onderzoeksgroepjes.
- Organiseer af en toe algemene bijeenkomsten, gericht op uitwisseling van ervaringen en feedback tussen docenten van verschillende scholen.

Aanbeveling 3: Belang vrijroosteren docenten

De docenten en werkgroepbegeleiders geven aan dat sommige docenten onvoldoende tijd beschikbaar hebben voor het uitvoeren van het onderzoek. Omdat het faciliteren

van docent-onderzoekers (tijd) van eminent belang is om het onderzoek te kunnen uitvoeren en het leerproces te doorlopen, is dit punt meerdere malen besproken tijdens stuurgroepvergaderingen en het werkgroepbegeleidersoverleg. Het blijft echter een belangrijk aandachtspunt.

Aanbeveling 4: Communicatie binnen de school

Op de scholen is nauwelijks aandacht besteed aan het project. In de loop van het project wordt het steeds belangrijker om het project onder de aandacht te brengen, zodat binnen de school collega-docenten worden geënthousiasmeerd voor het onderzoek en er draagvlak wordt gecreëerd. Een communicatieplan moet worden opgesteld.

Aanbeveling 5: Aandacht voor de opleidingsfunctie

Uit de evaluatie is gebleken dat de gevolgde werkwijze in het project tot op heden onvoldoende aansloot op de opleidingsfunctie van de PDSR-scholen. Besteed daarom in het vervolg meer aandacht aan de opleidingsfunctie in de academische school. Studenten van de lerarenopleiding moeten (meer) bij het project worden betrokken. De scholen en de lerarenopleidingen (Hogeschool van Rotterdam (HR) en Iclon) dienen met elkaar te overleggen over de wijze waarop de academische school de opleidingsfunctie kan verbeteren en welke betekenis dat heeft voor de praktijk op de lerarenopleiding en de opleidingscholen.

Evaluatieonderzoek uitgevoerd door het Ruud de Moor Centrum

In 2008 is door het Ruud de Moor Centrum van de Open Universiteit (Dieleman, 2008) een als 'kwalitatief' te typeren onderzoek uitgevoerd binnen PDSR. 'In dit onderzoek wordt een poging gedaan de algemene tendensen en ontwikkelingen, die uit de verschillende documenten, verslagen en eerdere onderzoeksgegevens zijn af te leiden, in kaart te brengen. Het "Ruud de Moor-onderzoek" is, om herhaling te voorkomen, minder specifiek, meer samenvattend en beredenerend op basis van analyse van beschikbare documenten, onderzoeksverslagen en eigen interviewgegevens' (Dieleman, 2008). Het onderzoeksrapport van het Ruud de Moor Centrum biedt daarom een aanvulling op het rapport van AO Consult. In het kader van het onderzoek door het Ruud de Moor Centrum werden gesprekken gevoerd met de docent-onderzoekers, werkgroepbegeleiders, coördinatoren en directeuren van de scholen. Hierna worden eerst de belangrijkste onderzoeksresultaten besproken. Daarna volgen de aanbevelingen die door het Ruud de Moor Centrum zijn gedaan naar aanleiding van het onderzoek.

Resultaten (in hoofdlijnen)

- *Weinig uitgekristalliseerde doelstellingen in beginfase*
Bij de stakeholders bestonden in de beginfase van het project uiteenlopende beelden over de richting en invulling van het project. Op stuurgroep- en directieniveau was er bijvoorbeeld geen duidelijke overeenstemming over het type onderzoek waarin de docenten zich moesten bekwamen. In de beginfase lag het accent op de ontwikkeling van voornamelijk wetenschappelijke onderzoeksvaardigheden door de docent-onderzoekers en eisten de 'universitaire werkgroepbegeleiders' daarin een

leidende rol. Later ontstond meer oog voor de praktische relevantie en de implementatie van de onderzoeksresultaten, hetgeen sterk werd benadrukt door de werkgroepbegeleiders van de HR. Daardoor kregen de begeleiders van de universiteit en de hogeschool een gelijkwaardige rol. De docent-onderzoekers hebben van deze discussie niet veel gemerkt.

- *Van schooloverstijgende naar maatwerkbegeleiding*
Een belangrijke doelstelling was dat docent-onderzoekers over hun eigen schoolmuren leerden kijken. De mogelijkheid werd geopperd om gemengde onderzoeksteams (schooloverstijgend) in het leven te roepen, waarin docenten van elk van de deelnemende scholen zouden zitten. Roosterproblemen verhinderden dit en daarom werd gekozen voor twee koppels van scholen. Naarmate het onderzoek vorderde, steeg de behoefte aan directe feedback en ondersteuning. Vanaf die tijd werden alleen nog werkgroepbijeenkomsten per school georganiseerd en daarbinnen vaak nog afspraken met afzonderlijke onderzoeksgroepjes. Uit latere evaluaties blijkt dat de begeleiding per groepje op maat als een verbetering werd ervaren ten opzichte van de bijeenkomsten per scholenkoppel.
- *Inhoud en aard van de begeleiding*
Zoals hiervoor al werd aangegeven, hadden de grote werkgroepbijeenkomsten een informatief en instruerend karakter. Er werd in collegevorm aan kennisoverdracht gedaan, er werd een format voor het opzetten van onderzoek verstrekt en toegelicht en er werd door de scholen op advies van de begeleiders literatuur voor het doen van onderzoek aangeschaft. Na verloop van tijd werden deze bijeenkomsten vervangen door ondersteuning op maat en in de laatste fase vaak op verzoek van het team docent-onderzoekers. Zij formuleerden vooraf hun vragen voor de begeleiders en stuurden conceptmateriaal op voor commentaar. De begeleiders hebben voortdurend moeten zoeken naar een balans tussen instructie en consultancy, tussen controle en loslaten, tussen scholing vooraf en 'just-in-time and place' kennis en vaardigheden laten verwerven.
- *Leerervaringen van de docent-onderzoekers*
Vrijwel alle docent-onderzoekers geven aan dat ze in het bijzonder veel hebben geleerd van de systematiek en het gestructureerd doorlopen van de onderzoekscyclus. Men vond het soms lastig om alle stappen te expliciteren en te verantwoorden, maar het was tevens leerzaam. Bovendien gaven ze aan dat ze kritischer zijn geworden en bij uitspraken en beweringen eerder naar empirische bewijsvoering vragen. De presentaties die ze in en buiten de eigen school hebben gehouden en bijgewoond, hebben die houding zeker versterkt.
- *Van docent-onderzoeker naar studentbegeleider*
In het overbruggingsjaar heeft de versterking van de opleidingsfunctie van de PDSR-scholen meer aandacht gekregen. Aan de OIT's hebben – op bescheiden schaal – ook studenten van de lerarenopleidingen deelgenomen (met name van de HR). De afstemming van het curriculum van de lerarenopleidingen en het onderzoeksprogramma van de school blijkt na passen en meten mogelijk. Studenten die hebben deelgenomen aan een OIT, zijn tevreden tot enthousiast. Ze hebben het gevoel dat ze voor vol worden aangezien en dat ze een bijdrage leveren aan belangrijk onderzoeks- en ontwikkelwerk voor de school.

Aanbeveling 1: Visie op onderzoek

Bouw de visie op onderzoek uit tot een eigen visie en richt deze meer op de schoolwerkelijkheid. Ontwerp een passend begeleidingsmodel en betrek bij visieontwikkeling vooral ook de werkgroepbegeleiders. Zorg voor een betere toegankelijkheid tot wetenschappelijke literatuur en een forum waar leraren hun onderzoeksbevindingen kunnen uitwisselen en ten opzichte van elkaar kunnen functioneren als 'critical friends'.

Aanbeveling 2: Competentieontwikkeling aangaande onderzoek

Schep duidelijkheid over hoe de onderzoeksdeskundigheid in de school op termijn moet worden georganiseerd. Welke beheersingsniveaus zijn voor welke groepen van leraren wenselijk of noodzakelijk in een academische opleidingsschool en koppel de beantwoording aan het integraal personeelsbeleid.

Aanbeveling 3: Facilitering

Optimaliseer de randvoorwaarden voor het doen van onderzoek in de school voor zover mogelijk en voer een faciliteringsstandaard in. Laat piekbelastingen van onderwijs en onderzoek niet samenvallen.

Aanbeveling 4: Verbinding tussen onderzoek en opleiden in de school

Maak vaart met de verbinding tussen onderzoek en het opleiden van aankomende docenten. Ontwerp een model voor de begeleiding van onderzoek door leraren in opleiding, beschrijf welke vaardigheden dat van opleidingsdocenten vraagt en schep helderheid voor de docenten die onderzoek moeten gaan begeleiden en voor de werkgroepbegeleiders die moeten superviseren.

Aanbeveling 5: Verankering en draagvlakverbreding in de school

Maak een plan voor de manier waarop het onderzoek meer geïntegreerd kan worden met de andere activiteiten in de school.

LESSONS LEARNED

Dit artikel wordt afgesloten met een aantal afsluitende opmerkingen waarmee andere (academische) dieptepilots, zo is de verwachting, hun voordeel kunnen doen.

Meerdere participanten

Vier scholen met verschillende vestigingen en culturen moesten samen met een universitaire en tweedegraads lerarenopleiding gaan werken aan de opzet en uitvoering van een totaal nieuw concept: de academische opleidingsschool. Dit concept was bij de start van het project niet uitgekristalliseerd, terwijl er toch alvast door de docenten en werkgroepbegeleiders aan gewerkt moest worden. De vraag is gerechtvaardigd of op alle niveaus wel voldoende besef was dat het ging om een zeer ingewikkeld proces dat valt of staat met de randvoorwaarden waaronder moet worden gewerkt. Daarbij gaat het niet alleen om een adequate tijdsinvestering, maar ook om factoren zoals de betrokkenheid van het management van alle deelnemende onderwijsinstellingen en een hel-

dere rolopvatting en taakverdeling van diezelfde instellingen. Bij dit type innovaties geldt, zoals bij veel onderwijsinnovaties, dat pas al doende meer duidelijkheid ontstaat over richting, doel en de condities die nodig zijn om het doel te realiseren. Het is dus een proces van 'voortschrijdend inzicht'.

Betrekken van studenten

Er is voor gekozen om eerst de docenten te bekwamen en pas later (in het overbruggingsjaar) de studenten te betrekken bij het opzetten en uitvoeren van onderzoek. Daardoor verdween de versterking van de opleidingsfunctie (hoofddoel) enigszins naar de achtergrond en moest in het overbruggingsjaar extra worden geïnvesteerd in de participatie van de studenten. Dat betekende ook een ingrijpende omslag in de werkwijze. Tot het overbruggingsjaar deden de docent-onderzoekers onderzoek, begeleid door de werkgroepbegeleiders. In het overbruggingsjaar veranderde de rol van de docent-onderzoekers en kwam het accent te liggen op het begeleiden van studenten bij het doen van onderzoek. Sommige onderzoekers combineerden beide activiteiten: zelf doorgaan met onderzoek en tegelijkertijd het betrekken en begeleiden van studenten bij dat onderzoek. Ook de rol van de werkgroepbegeleiders veranderde: de begeleiding van de docent-onderzoekers werd meer een tweedelijns begeleiding: ondersteunen van de docent-onderzoekers. Een aantal docent-onderzoekers bleek meer gefocust te zijn op (de voortzetting van) het eigen onderzoek en het betrekken van collega's daarbij dan op het begeleiden van studenten. De vraag dringt zich op of PDSR niet beter vanaf het begin studenten had kunnen betrekken bij de opzet en uitvoering van het onderwijs. Daarmee was het 'breukvlak' tussen de beginjaren en het overbruggingsjaar voorkomen en hadden docent-onderzoekers zich geleidelijk kunnen inwerken in hun nieuwe rol als onderzoeksbegeleider.

Spanning in opleidingscurriculum

Een spanning werd geconstateerd tussen de door de scholen geselecteerde onderzoeksthema's en -onderwerpen en de verplichte curriculumonderdelen van de studenten. Die spanning is van inhoudelijke en organisatorische aard. Studenten hebben (tot op zekere hoogte) vanuit het opleidingscurriculum de vrijheid om te werken aan thema's en onderwerpen die ze zelf kiezen. Dat staat op gespannen voet met het uitgangspunt dat studenten samen met docent-onderzoekers werken aan thema's en onderwerpen die aansluiten bij het vernieuwingsbeleid van de school. Daarnaast is in het opleidingscurriculum geen onderdeel expliciet geormerkt voor het uitvoeren van onderzoek op de school (in het kader van PDSR). Dat impliceert dat studenten uit verschillende curriculumonderdelen tijd bij elkaar moeten sprokkelen voor onderzoek. Het verdient de voorkeur dat het onderzoek dat studenten van de HR in het kader van PDSR uitvoeren, is gerelateerd aan één curriculumonderdeel, bijvoorbeeld de afstudeeropdracht in het kader van het uitstroomprofiel dat de student heeft gekozen. Dat schept helderheid, voor zowel de docent-onderzoekers in de school als de studenten en degenen die vanuit de lerarenopleidingen de studenten begeleiden. Deze aanpak leidt er ook toe dat transparant is om hoeveel studiepunten het gaat en waar deze studiepunten vandaan komen.

Beoordeling van studentonderzoek

Zoals eerder gesteld zijn verschillende actoren betrokken bij het onderzoek dat de student samen met een of meer docent-onderzoekers in de school uitvoert (docent-onderzoekers, werkgroepbegeleiders, opleiders in de school, begeleiders vanuit de lerarenopleiding, vakdocenten). Doordat niet helder is bepaald van welk studieonderdeel de studiepunten voor het onderzoek van de student precies moeten komen en doordat rollen en verantwoordelijkheden van bij de begeleiding van de student betrokkenen niet zijn toegesneden op de specifieke situatie binnen PDSR, ontstaat onduidelijkheid over wie eindverantwoordelijk is of zijn voor de beoordeling van de student. Dit probleem zou kunnen worden opgelost door het onderzoek van de student te koppelen aan één studieonderdeel, bij voorkeur het afstuderen in relatie tot het door de student gekozen uitstroomprofiel. Dan is ook meteen duidelijk wie (eind)verantwoordelijk zijn voor de beoordeling (vanuit de lerarenopleiding). Dat laat onverlet dat er ook meer duidelijkheid moet komen over de rol van de docent-onderzoekers bij de beoordeling. De hier besproken problematiek is meer van toepassing op het Instituut voor Lerarenopleidingen van de HR dan op Iclon.

Samenwerking hogeschool en universiteit

In het kader van de academische school werkten de HR en Iclon intensief samen, zowel voor wat betreft de professionalisering en begeleiding van eerste- en tweedegraads docenten die een rol van docent-onderzoeker ambieerden als de begeleiding van HR- en Iclon-studenten. Het was de eerste keer dat begeleiders van de eerstegraads lerarenopleiding samen met begeleiders van de hogeschool werkten aan een project gericht op de professionalisering van zittende docenten en docenten in opleiding. Vastgesteld kan worden dat in het begin van het project uiteenlopende opvattingen over (het leren doen van) onderzoek tot flinke inhoudelijke discussies hebben geleid. Over wat voor soort onderzoek hebben we het: fundamenteel of praktijkgericht? Worden docenten opgeleid tot onderzoekers of 'reflective practitioners' die in staat zijn te reflecteren op hun eigen onderwijsgedrag (en eventueel dat van collega's) met de bedoeling het gedrag te optimaliseren? Er waren duidelijk paradigmatische verschillen van inzicht tussen de HR-begeleiders en Iclon-begeleiders. Er waren ook verschillen van inzicht over de wijze waarop docent-onderzoekers geprofessionaliseerd worden. Of misschien wel zichzelf moeten professionaliseren. Doe je dat op een cursorische wijze, zodat de docent-onderzoekers goed geëquipeerd aan hun onderzoeksactiviteiten kunnen beginnen? Of vindt professionalisering uitsluitend plaats in combinatie met innovatieactiviteiten in de school? Gaandeweg het traject zijn de standpunten naar elkaar toe gegroeid. Door het aannamebeleid van de PDSR-scholen was het slechts in beperkte mate mogelijk dat eerste- en tweedegraads studenten gezamenlijk (met docent-onderzoekers) werkten aan onderzoeksopdrachten. Daardoor is één van de (nog niet expliciet benoemde) doelen, namelijk het bevorderen van de samenwerking tussen eerstegraads en tweedegraads studenten, nog niet goed uit de verf gekomen.

REFERENTIES

- Arbeid Opleidingen Consult BV (2009). *Aanvraag ten behoeve van de verdiepingsslag Academische opleidingsschool Professional Development Schools Rijnmond*. Projectnr. 804AO-20484. Tilburg: A&O Consult.
- Dieleman, A. (2008). *PDS Rijnmond in ogenschouw. Evaluatie van twee jaar 'Dieptepilot Academische Opleidingsschool'*. Heerlen: Open Universiteit/Ruud de Moor Centrum.
- Ruijter, S. de & Vijfeijken, M. van (2007). *PDS Rijnmond. Opleiden uit de kracht van de school. Evaluatie eerste fase*. Tilburg: Arbeid Opleidingen Consult BV.